فصلنامهٔ علمی - پژوهشی گردشگری و توسعه، سال هفتم، شمارهٔ اول، بهار ۹۷
صفحهٔ ۱۷۸-۱۵۶

شناسایی پیش‌ران‌های مؤثر بر وضعیت آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی

اسماعیل علی اکبری[۱] ، احمد پوراحمد[۲]، لیلا جلال آبادی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۰۳ **تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۱/۰۱**

چکیده

پژوهش حاضر، با رویکرد آینده‌پژوهی، به شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر وضعیت آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان و بررسی میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر می‌پردازد. این پژوهش ازلحاظ هدف کاربردی و ازنظر روش ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی و ازنظر ماهیت، براساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با به‌کارگیری ترکیبی از مدل‌های کمّی و کیفی انجام گرفته است. باتوجه‌به ماهیت این پژوهش، از روش تحلیل ساختاری میک‌مک و دلفی بهره گرفته شده است. در این راستا، پس از برگزاری جلسات اولیهٔ بحث با پانزده نفر از نخبگان و متخصصان گردشگری کرمان، به‌عنوان جامعهٔ آماری تحقیق، پنجاه متغیر اولیه در قالب چهار بعد کلی شناسایی شد. در ادامه، متغیرهای اولیه در چارچوب ماتریس اثر متقاطع در نرم‌افزار آینده‌نگار میک‌مک تعریف شد. آنچه از وضعیت صفحهٔ پراکندگی متغیرها می‌توان فهمید ناپایداری سیستم است که بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری صفحه پراکنده‌اند. درنهایت، باتوجه‌به امتیاز بالای تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم، ده عامل اصلی کلیدی در آیندهٔ توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان تأثیرگذارند. از بین این عوامل، رقابت‌پذیری تأثیرگذارترین عامل کلیدی در توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان است. حذف موانع سفر،گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم و مشارکت و هم‌بستگی در درجات بعدی اهمیت قرار دارند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری پایدار؛ شاخص‌های پایداری؛ کرمان؛ آینده‌پژوهی؛ میک‌مک.

۱. نویسنده مسئول: استاد جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (aliakbariesmaeil@yahoo.com)
۲. استاد جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران
۳. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

Archive of SID
www.SID.ir

مقدمه

امروزه واژۀ آینده‌پژوهی به‌طور گسترده‌ای به‌کار گرفته می‌شود. این واژه گسترۀ وسیعی از رویکردهایی است که باعث بهبود فرایند تصمیم‌گیری می‌شوند؛ رویکردهایی که تفکر دربارۀ آیندۀ بلندمدت را به‌همراه دارند (خیرگو و شکری، ۱۳۹۰: ۱۰۰). گردشگری یکی از ابزارهای مهم توسعه در جهان شناخته شده، به‌گونه‌ای که در قرن گذشته پیش‌بینی می‌شد بزرگ‌ترین صنعت جهان در قرن ۲۱ میلادی باشد (تبت[1]، ۲۰۰۷: ۳). اینک، به‌منظور تنوع بخشیدن به منابع، رشد اقتصادی و درآمدهای ارزی و همچنین ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در کشور، توسعۀ صنعت گردشگری از اهمیت فراوانی برخوردار است. توسعۀ گردشگری، به‌ویژه در کشورهای کمترتوسعه‌یافته، عامل مؤثری در مقابله با فقر است و موجب افزایش درآمد قشرهای مختلف، کاهش بیکاری، رونق اقتصادی و درنتیجه بهبود کیفیت زندگی مردم و افزایش رفاه اجتماعی می‌شود (طیبی و همکاران، ۱۳۸۶: ۸۴). نرخ متوسط رشد صنعت گردشگری تا سال ۲۰۲۰ میلادی به دو برابر رشد متوسط جهانی (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۸۸: ۴۷) و تعداد گردشگران به ۱/۵میلیارد نفر خواهد رسید (شاو و ویلیامز[2]، ۲۰۰۴: ۱۰۵). این مقدار شامل بیش از ۱ درصد از درآمد ناخالص داخلی کشورها در سطح جهان می‌شود (داسویل[3]، ۲۰۰۵: ۷۷) که با ماهیتی چندبعدی، علاوه‌بر تأمین نیاز گردشگران، باعث تغییرات عمده‌ای در سیستم جامعۀ میزبان می‌شود (دویرتال[4]، ۲۰۰۹: ۶۷). به بیانی دیگر، گردشگری یکی از پدیده‌های جهانی است که ترکیب امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به‌خوبی نشان می‌دهد (هولجیوا[5]، ۲۰۰۳: ۱۳۲).

بی‌تردید بسیاری از کشورهای جهان برای کسب منابع و مزایای بیشتر اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در کشورهای متبوع خود رقابتی نزدیک دارند (ونهو[6]، ۲۰۱۶: ۱۱۱)؛ بنابراین، در سیاست‌ها و برنامه‌های کشورشان به گردشگری، درحکم ابزاری مؤثر در ادامۀ روند توسعۀ سیاسی، فرهنگی‌اجتماعی و اقتصادی، توجهی خاص مبذول می‌کنند (ختایی و همکاران،۱۳۹۰: ۹).

شهر کرمان یکی از مستعدترین مناطق گردشگری کشور و از اصلی‌ترین مراکز گردشگری فرهنگی‌تاریخی ایران است که هرساله میزبان تعداد زیادی از گردشگران داخلی و خارجی است. توسعۀ صنعت گردشگری می‌تواند عامل مهم و تأثیرگذاری در رشد و توسعۀ این شهر باشد. اما دست‌یابی به این مزایا و مطلوبیت‌ها زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که با برنامه‌ریزی صحیح و متمرکز برای آینده بستر این کار فراهم شود.

این پژوهش قصد دارد با تکیه بر دیدگاه نوین برنامه‌ریزی، با استفاده از روش‌های خاص آینده‌پژوهی، برای توسعۀ گردشگری پایدار شهر کرمان برنامه‌ریزی کند. در بحث آینده‌پژوهی برنامه‌ریزی گردشگری پایدار شهر کرمان، سعی شده پیش‌ران‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آیندۀ گردشگری پایدار از میان عوامل اولیۀ مؤثر با دقت انتخاب شود. بنابراین، باتوجه‌به ماهیت

1. Thabet
2. Shaw & Williams
3. Doswill
4. Dwyeretal
5. Holjeva
6. Vanhove

www.SID.ir

پژوهش، این تحقیق با هدف پاسخ‌گویی به این پرسش انجام گرفته است: عوامل کلیدی مؤثر بر چشم‌انداز آیندهٔ توسعهٔ گردشگری پایدار در شهر کرمان کدام‌اند و به چه میزان و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟

پیشینهٔ تحقیق

منابع موجود درزمینهٔ پژوهش حاضر را می‌توان در دو گروه مطالعات خارجی و داخلی بررسی کرد که در ادامه به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌شود:

شوینگر[1] (۱۹۸۴)، در پژوهشی با عنوان «پیش‌بینی فرصت و گردشگری، به تجسم سناریو برای سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰»، به بررسی روندهای[2] محتمل در اوقات فراغت و گردشگری می‌پردازد. در این پژوهش کوشش شده تا برنامه‌ریزان علاقه‌مند به اوقات فراغت و گردشگری را برای سازگاری با تغییرات آینده یاری دهد و این کار را با توصیف شرایط آینده انجام خواهد داد. همچنین در پژوهش خود کوشش کرده به این پرسش پاسخ دهد که «متولیان چه تصمیم‌هایی را باید در سال‌های پیشِ‌رو اتخاذ کنند تا این روندها در زمانی مناسب محقق شود».

اسکات، سیمپسون و سیم[3] (۲۰۱۲) مروری کلی بر ادبیات موجود درخصوص آیندهٔ افزایش سطح دریا و گردشگری ساحلی به انجام رسانده‌اند. سپس، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، به ارزیابی سناریوهای افزایش سطح دریاها و تأثیر آن بر استراحتگاه‌های بزرگ گردشگری ساحلی در نوزده کشور حوزهٔ دریای کارائیب پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که میزان متفاوت آسیب‌پذیری خطوط ساحلی در زیرساخت‌های گردشگری می‌تواند موقعیت رقابتی و پایداری مقصدهای گردشگری ساحلی را در مناطق مختلف تغییر دهد.

ایان یاومن[4] (۲۰۱۲)، آینده‌پژوه سرشناس در حیطهٔ گردشگری، در کتاب خود تحت عنوان *توریسم در۲۰۵۰*، به شناسایی محرک‌های اصلی آینده در تحولات جهان تا سال ۲۰۵۰ می‌پردازد. همچنین دنیای گردشگری را در سال ۲۰۵۰ ترسیم می‌کند. وی پیامدهای تغییر را به‌طور بحث‌برانگیزی تجزیه و تحلیل می‌کند و به بحث و گفت‌وگو دربارهٔ عناوینی همچون فناوری، مصرف غذا، تغییرات آب‌وهوایی، حمل‌ونقل، امور اقتصادی و رقابت می‌پردازد.

قدمی (۱۳۸۶)، در رسالهٔ دکتری با عنوان «مدل‌سازی توسعهٔ شهری و گردشگری در چارچوب پایداری؛ نمونهٔ موردمطالعه: شهر کلاردشت»، اظهار می‌کند که گردشگری عامل فشاری است که تأثیر مهمی در بروز پیامدهای اقتصادی، اجتماعی‌فرهنگی و محیطی در حوزهٔ کلاردشت دارد. وی، پس از بررسی نقش گردشگری در تحول و توسعهٔ شهری در حوزهٔ کلاردشت، ماهیت توسعهٔ شهری را باتوجه‌به نقش محوری گردشگری، به‌عنوان عامل پیش‌ران، مدل‌سازی می‌کند.

1. Schwaninger
2. Trends
3. Scott, Simpson and Sim
4. Ian Yeoman

www.SID.ir

کلانتری و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به تحلیل فضایی و سطح‌بندی جاذبه‌های گردشگری و زیرساخت ارتباطی و شبکهٔ راه در شهرستان خور و بیابانک پرداخته‌اند. بررسی الگوی استقرار زیرساخت‌های ارتباطی و توزیع فضایی جاذبه‌های گردشگری نشان می‌دهد که با کم شدن مساحت پهنه‌های رتبه‌بندی زیرساخت‌های ارتباطی از میزان جاذبه‌های گردشگری کاسته می‌شود.

عطریان و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «آینده‌نگاری راهبردی و سیاست‌گذاری توسعهٔ گردشگری منطقه‌ای با رویکرد سناریونویسی در استان همدان»، به این نتیجه رسیده‌اند که چهارده عامل کلیدی در توسعهٔ گردشگری آیندهٔ استان همدان تأثیرگذار است. بعد از تحلیل وضعیت‌های احتمالی، ۴۱-۱۱ سناریو با احتمال وقوع ضعیف، ۱۴ سناریوی باورکردنی و ۵ سناریو با احتمال وقوع قوی در توسعهٔ گردشگری استان همدان شناسایی شده است.

فرجی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل سیستمی آثار مثبت و منفی توسعهٔ گردشگری ایران با رویکرد آینده‌پژوهی»، با استفاده از روش تحلیل ساختاری، به شناسایی و اولویت‌بندی آثار مثبت و منفی عوامل اجتماعی‌فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی گردشگری در مقیاس ملی و در جریان روند توسعهٔ گردشگری ایران پرداختند. در مرحلهٔ اول، این آثار را از دو جنبهٔ مثبت و منفی و تحت عنوان عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر، ازطریق تکنیک میک‌مک، تحلیل و ارزیابی کردند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد آثار منفی تأثیرگذار، به‌ویژه در حوزهٔ زیست‌محیطی، در درجهٔ اول اهمیت قرار دارد.

همان‌گونه که بیان شد، در حیطهٔ گردشگری پایدار با رویکرد آینده‌پژوهی در کشور تاکنون پژوهشی انجام نگرفته و پژوهش حاضر می‌تواند گامی استوار درجهت انجام دادن تحقیقات آینده باشد. با مطالعهٔ منابع موجود مشخص می‌شود دست‌یابی به مزایا و مطلوبیت‌ها زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که با برنامه‌ریزی صحیح و متمرکز برای آینده بستر الزام برای این کار فراهم شود. از همین رو آینده‌نگری گردشگری در منطقه، باتوجه‌به قابلیت‌های موجود، می‌تواند نقش بسزایی در شناسایی عوامل کلیدی و برنامه‌ریزی برای توسعهٔ پایدار گردشگری در ابعاد اجتماعی‌فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی در آینده داشته باشد.

چارچوب نظری پژوهش

گردشگری پایدار

از اوایل دههٔ ۱۹۹۰، توسعهٔ پایدار الگویی حاکم بر سیاست‌های گردشگری شد (برامول و لن[1]، ۱۹۹۳؛ بیانچی[2]، ۲۰۰۴)، اگرچه تقاضا برای فعالیت‌های حساس زیست‌محیطی در این بخش برای اولین بار در سال ۱۹۶۰ میلادی مطرح شده بود (هال و لو[3]، ۱۹۹۸؛ سارینن[4]، ۲۰۰۶). گردشگری پایدار شیوه‌ای از گردشگری است که موجب تغییر یا تخریب محیط نمی‌شود، به‌گونه‌ای که مانعی برای توسعهٔ دیگر

1. Bramwell and Lane
2. Bianchi
3. Hall and Lew
4. Saarinen

www.SID.ir

فعالیت‌ها و فرایندها در آن منطقه باشد (باتلر[1]، ۱۹۹۸). اکنون، با مشخص شدن ناپایداری‌ها و مضرات فراوان آن‌ها در مسیر توسعه، الگوی پایداری مسئله‌ای مهم و ضروری شده و توجه مجامع جهانی را در طول دو دههٔ اخیر به خود جلب کرده است. پایداری، با هدایت و کنترل فرایندهای توسعهٔ صنعت گردشگری، نگران کسانی است که به‌سادگی محیط فیزیکی را تحت تأثیر گسترده قرار می‌دهند (هولدن[2]، ۲۰۰۳؛ برامول و لن[3]، ۲۰۰۹). بااین‌حال، پس از دو دهه تحقیق، گردشگری پایدار هنوز مفهومی بحث‌برانگیز است (لئو[4]،۲۰۰۳؛ شارپلی[5]،۲۰۰۰؛ویلر[6]،۱۹۹۳).

باوجود این چالش‌ها، در اینجا مراد از اصطلاح گردشگری پایدار مفهومی است در عمل مطابق با اصول توسعهٔ پایدار که در آن برابری بین‌نسلی و درون‌نسلی رویکردی جامع و اخلاقی به‌سمت توسعه و مبتنی بر اصول زیست‌محیطی، فرهنگی‌اجتماعی، اقتصادی و کالبدی است (تورس و جارکو[7]، ۲۰۱۴: ۳۹).

گردشگری پایدار روابط بین جامعهٔ میزبان، مکان گردشگری و گردشگران را تنظیم می‌کند؛ چراکه این رابطه ممکن است پویا و سازنده یا مخرب باشد. همچنین گردشگری پایدار به‌دنبال تعدیل فشار و بحران بین این عناصر است تا آسیب‌های محیطی و فرهنگی به حداقل برسد، رضایت بازدیدکنندگان فراهم شود و به رشد اقتصادی ناحیه کمک شود (شاو و ویلیامز[8]، ۲۰۰۴: ۱۷۳). به سخن دیگر، رهیافت گردشگری پایدار گردشگری را در قالب مرزها بررسی می‌کند و رابطهٔ مثلث‌وار را میان جامعهٔ میزبان و سرزمین آن از یک سو و جامعهٔ میهمان، یعنی گردشگران، از سویی دیگر با صنعت گردشگری برقرار می‌سازد و فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث را تعدیل می‌کند و در طولانی‌مدت موازنه‌ای برقرار می‌سازد (مرادی مسیحی و قاسمی، ۱۳۹۳: ۱۱۰).

اهداف توسعهٔ پایدار گردشگری

نخستین هدف توسعهٔ پایدار گردشگری به حداکثر رساندن سودها و به حداقل رساندن آثار نامطلوب است (کنت[9]، ۲۰۰۵: ۲۶). گردشگری پایدار نیازمند تحقق تغییرشکل‌های اجتماعی ـ اقتصادی بهینه است تا سیستم‌های اجتماعی فرهنگی و اکولوژیکی جامعهٔ میزبان را تخریب نکند و ساکنان جامعه از آن بهره‌مند شوند.

رسیدن به این هدف از راه ساخت شبکه‌های ارتباطی کارآمد و دولت‌ها، البته همراه‌با پرهیز از تعصب، شدنی است. گردشگری پایدار باید ارتباط اقتصادی بلندمدتی میان جامعهٔ هدف و فعالیت‌ها برقرار کند. همچنین باید آثار منفی گردشگری بر محیط طبیعی و رفاه اجتماعی فرهنگی جامعهٔ

1. Butler
2. Holden
3. Bramwell and Lane
4. Liu
5. Sharpley
6. Wheeller
7. Torres&Jarkko
8. Shaw&Williams
9. Kent

www.SID.ir

میزبان را به حداقل برساند (چوی[1]، ۲۰۰۳: ۳۱).

کاتر و گودال[2] (۱۹۹۹) معتقدند که توسعهٔ پایدار گردشگری باید این موضوعات را هدف قرار دهد: دهد:

الف) تأمین نیازهای جمعیت میزبان براساس بهبود استانداردهای زندگی در کوتاه‌مدت و بلندمدت؛

ب) تأمین تقاضاهای فزایندهٔ گردشگران و تداوم جذب آن‌ها به مقصد گردشگری؛

ج) اطمینان یافتن از بهبود دو هدف فوق بر این اساس که توانایی محیط در تأمین منافع نسل‌های آینده تأثیر نامطلوبی برجای نگذارد (چامی[3]، ۲۰۰۲: ۷).

به‌طورکلی، اهداف توسعهٔ پایدار گردشگری دربرگیرندهٔ موضوعات زیر است :

۱. اصلاح کیفیت زندگی جامعهٔ میزبان؛

۲. تأمین تجارب کیفی برای گردشگران؛

۳. حفظ محیط‌زیست که هم جامعهٔ میزبان و هم گردشگران به آن وابسته‌اند (پاپلی یزدی، ۱۳۸۶: ۱۹)؛

۴. رعایت برابری بین دو نسل و در درون یک نسل؛

۵. حفظ یک‌پارچگی و انسجام فرهنگی و هم‌بستگی بین جوامع؛

۶. ایجاد تسهیلات و امکانات به‌گونه‌ای که دیدارکنندگان بتوانند تجربه‌های باارزشی کسب کنند (معصومی، ۲۰۰۹ : ۱۶۴).

روش‌شناسی

آنچه نتایج هر پژوهش را ارزشمند و کاربردی می‌کند روش پژوهش ساختارمند، هدفمند و علمی است.

پژوهش حاضر ازلحاظ هدف کاربردی و ازنظر ماهیت، براساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با به‌کارگیری ترکیبی از مدل‌های کمّی و کیفی انجام گرفته است. همچنین، شیوه‌های گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای است. داده‌های کیفی با پرسش‌نامهٔ باز و ازطریق مصاحبه و بررسی اسناد و داده‌های کمّی به‌کاررفته در این پژوهش به‌صورت عددی و ازطریق وزن‌دهی پرسش‌نامه‌های دلفی تهیه شده است.

بر همین اساس، در گام نخست، شاخص‌ها و مؤلفه‌های تأثیرگذار در این حوزه در ابعاد مختلف (اقتصادی، اجتماعی‌فرهنگی و کالبدی جمع‌آوری شد. پس از جمع‌آوری داده‌ها و شناسایی متغیرهای اولیه در چارچوب مدل دلفی، پانزده پرسش‌نامه منحصراً بین نخبگان اجرایی و دانشگاهی (جامعهٔ آماری پژوهش)، که تخصص و تجربهٔ کافی پیرامون مسائل گردشگری داشتند، توزیع شد و از ایشان خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به متغیرها، بر مبنای میزان تأثیرگذاری و

1. Choi
2. Cater and Goodall
3. Chami

www.SID.ir

تأثیرپذیری آن‌ها با اعدادی در طیف ۰ تا ۳، امتیاز دهند. در این امتیازدهی، «۰» به‌منزلهٔ بدون تأثیر، «۱» به‌منزلهٔ تأثیر ضعیف، «۲» به‌منزلهٔ تأثیر متوسط و «۳» به‌معنای تأثیر زیاد و «P» به‌معنای اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم به‌صورت بالقوه است. سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شد تا در چارچوب نرم‌افزار آینده‌نگاری میک‌مک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (مستقیم و غیرمستقیم) هرکدام از عوامل و متغیرهای زیرمجموعهٔ آن‌ها با دیگر عوامل سنجیده شود و با مشخص کردن نیروهای پیش‌ران کلیدی نمودارهای لازم به‌عنوان خروجی به‌دست آید.

رویکرد تحلیل تأثیرات متقابل

یکی از ابزارهای کاربردی در تحلیل سیستم‌های پیچیده تحلیل تأثیرات متقابل است. روش تحلیل تأثیرات متقابل روشی خبره‌محور[1] است که نتایج کمی از آن به‌دست می‌آید. بنیان اصلی روش تحلیل تأثیرات متقابل بر ماتریس‌های تأثیرات[2] استوار است. در دهه‌های اخیر، از ابزار ماتریس تأثیرات در حوزه‌های مرتبط با آینده بسیار استفاده شده است. به‌منظور بررسی سیستم و پویایی آن، از ماتریس‌های تأثیرات استفاده می‌شود. کاربرد ماتریس تأثیرات به سه دسته تقسیم می‌شود (گودت[3] و همکاران،۲۰۰۳: ۱۶):

- تحلیل ساختاری[4]
- راهبردهای بازیگران
- تأثیرات متقابل احتمالی

هریک از کاربردهای سه‌گانهٔ ماتریس‌های تأثیرات متقابل رویکرد ویژه‌ای را از به‌کارگیری روش تحلیل تأثیرات متقابل فراهم می‌آورد (مایلز و کینان[5]،۲۰۰۲).

تحلیل ساختاری با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک[6]

روش ساختاری روشی است که برای تحلیل روابط بین متغیرها، خصوصاً در سیستم‌های گسترده و دارای ابعاد متعدد، به‌کار می‌رود. پتانسیل این روش در استفاده از داده‌های کیفی در کنار داده‌های کمّی باعث شده این روش به یکی از روش‌های پرکاربرد در آینده‌پژوهی تبدیل شود. در این روش، متغیرهای مؤثر بر سیستم در ماتریسی N×N قرار می‌گیرند و براساس نظر گروه کارشناسان در قالب اعداد ۰، ۱، ۲، ۳ ارزش‌گذاری می‌شوند. این ماتریس مبنای تحلیل‌های بعدی را تشکیل می‌دهد و خروجی‌های متعددی از این روابط به‌دست می‌آید. درنهایت، متغیرها براساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در محور مختصات پراکنده می‌شوند. براساس پراکنش متغیرها در محور مختصات، ویژگی

1. Expert-Based
2. Impact Matrices
3. Godet
4. Structural Analysis
5. Miles & Keenan
6. MICMAC

www.SID.ir

آن‌ها مشخص می‌شود و مبنای تحلیل مدیران و برنامه‌ریزان در مراحل بعدی قرار می‌گیرد. نرم‌افزار میک‌مک از بهترین نرم‌افزارهایی است که به‌منظور پیاده‌سازی تحلیل ساختاری طراحی شده و توسعه یافته است. این تکنیک برای محاسبات پیچیدهٔ ماتریس متقاطع در تحلیل‌های سیستمی طراحی شده است. خروجی‌های نرم‌افزار به‌صورت جداول و نمودار می‌توانند در درک روابط سیستم و چگونگی عمل آن در آینده کمک بسزایی باشد (ربانی، ۱۳۹۱: ۲۵۹). نرم‌افزار جدید میک‌مک را مؤسسهٔ نوآوری کامپیوتری فرانسوی تحت نظارت مرکز سازمان تحقیقات و راهبرد چشم‌انداز طراحی کرده و در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و چشم‌اندازسازی به‌کار می‌رود (قلم‌بر، ۱۳۹۰: ۱۲۳). این روش را مایکل گودت[1] ابداع کرد. گودت روش پیش‌بینی به‌وسیلهٔ میک‌مک را در سه مرحلهٔ: بررسی متغیرها، بررسی ارتباط بین متغیرها و شناسایی متغیرهای کلیدی ارائه کرده است (Godet, 2012: 12-18).

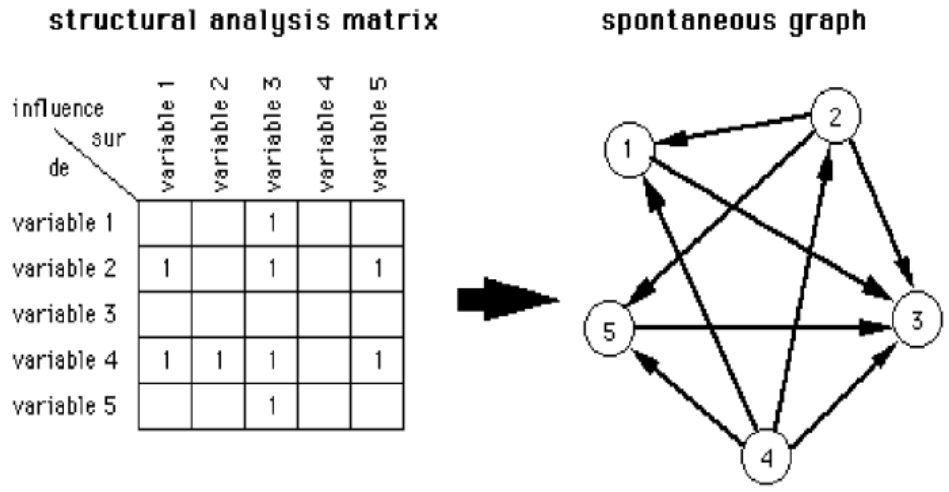

شکل ۱: ماتریس تحلیل ساختاری، (Godet, 2012: 15-16)

معرفی اجمالی محدودهٔ مطالعه

شهر کرمان، مرکز استان کرمان، بین ۵۶ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۵۷ درجه و ۰۹ دقیقهٔ طول شرقی، ۳۰ درجه و ۱۴ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۱۹ دقیقهٔ عرض شمالی و در ارتفاع ۱۷۵۵ متری از سطح دریا واقع شده است. مساحت این شهر ۱۴۰۰۰ هکتار است و در فاصلهٔ ۱۰۶۰ کیلومتری از محور جنوب شرق شهر تهران در موقعیتی پای‌کوهی قرار دارد. این شهر در میان دشت کرمان از شمال به دشت زنگی‌آباد و زرند، از جنوب به دشت ماهان، از شرق به ارتفاعات صاحب‌الزمان، از غرب به کوه‌های حدفاصل دشت کرمان و رفسنجان محدود می‌شود (شهرداری کرمان، ۱۳۹۵).

1. Michel Godet

www.SID.ir

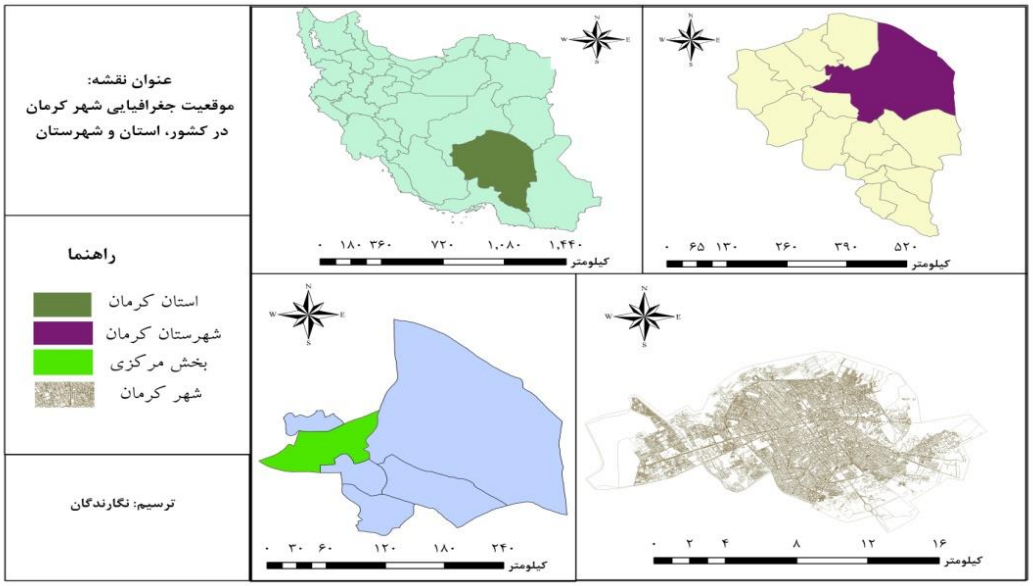

شکل ۲: نقشهٔ موقعیت جغرافیایی شهر کرمان (۱۳۹۶). منبع: نویسندگان

یافته‌های تحقیق

شناسایی شاخص‌های اولیه و تشکیل ماتریس اثرات متقاطع

طبقه‌بندی شاخص‌های مؤثر اقتصادی، اجتماعی‌فرهنگی، زیست‌محیطی و کالبدی گردشگری پایدار شهر کرمان در چارچوب یک ماتریس n×n صورت گرفت. به این منظور، چهار دسته‌بندی اصلی از ابعاد (مطابق جدول ۱)، به‌همراه پنجاه شاخص زیرمجموعهٔ آن‌ها، پس از برگزاری جلسات با نخبگان، متغیرهای اولیهٔ پژوهش شناخته شدند و ماتریسی با ابعاد ۵۰ × ۵۰ شکل گرفت. در ادامه، با وارد کردن متغیرها به نرم‌افزار آینده‌نگرانهٔ میک‌مک، به تعریف هرکدام از متغیرها اقدام شد و سپس، با تشکیل ماتریس اثرات متقاطع در گام بعدی، از نخبگان خواسته شد تا به امتیازدهی شاخص‌های موردبررسی برحسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها بپردازند. لذا، همان‌گونه که در روش پژوهش بیان شد، باتوجه‌به شدت اثرات، به متغیرهای موردتحقیق امتیازهایی از ۰ تا ۳ داده شد. با اتکا به یافته‌های به‌دست‌آمده از جدول ۲، می‌توان گفت که شاخص پُرشدگی ماتریس ۹۸ درصد است که این میزان نشان‌دهندهٔ پیوستگی و تأثیرگذاری زیاد عوامل شناسایی‌شده بر یکدیگر است. این نتایج بیانگر این است که تعداد روابطِ با اثرگذاری متوسط نسبت به سایر روابط بسیار زیاد است و روابطِ با شدت کم درصد بسیار کمی را از مجموع روابط تشکیل داده است. روابطِ با شدت زیاد سهم کمی را از مجموع روابط دارد.

www.SID.ir

جدول ۱: طبقه‌بندی عوامل اولیهٔ مؤثر بر وضعیت آیندهٔ توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان

طبقه‌بندی ابعاد اصلی	گروه شاخص‌ها
اجتماعی‌فرهنگی	آگاهی جامعهٔ محلی و گردشگران، مشارکت و هم‌بستگی، افزایش فرهنگ گردشگرپذیری، امنیت و رفاه اجتماعی، الگوبرداری ساکنان محلی از رفتار گردشگران، افزایش اعمال غیرقانونی فشار تقاضا بر خدمات و زیرساخت‌ها، بومی‌سازی، کیفیت منابع در ایجاد انگیزهٔ گردشگران برای سفر دوباره، افزایش فناوری به‌خصوص در صنعت حمل‌ونقل، طرح جامع گردشگری، آسیب به ارزش‌های فرهنگی، میزان مهاجرت مرتبط با صنعت گردشگری، تعداد سازمان‌های غیردولتی فعال در گردشگری
اقتصادی	افزایش قیمت سوخت، رقابت‌پذیری، اشتغال افراد بومی و غیربومی در مشاغل کلیدی بخش گردشگری (کارآفرینی)، تبدیل اقتصاد خدمت‌محور به تجربه‌ای، بهبود وضعیت اقتصادی مردم بومی، افزایش نرخ رشد سود گردشگری، تنوع فرصت‌های شغلی، اثر افزایش درآمد حاصل از گردشگری، کاهش فقر، تعداد بنگاه‌های محلی مربوط به گردشگری، تأثیر گردشگری بر رونق صنایع‌دستی، افزایش هزینهٔ حمل‌ونقل، افزایش میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، تقویت اقتصاد محلی و تنوع‌بخشی اقتصادی، نرخ رشد اقتصادی، توزیع درآمد.
زیست‌محیطی	تغییر اقلیم، تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانهٔ دوم، در معرض خطر دادن اکوسیستم، ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی، تولید گازهای گل‌خانه‌ای مصرف انرژی در ارتباط با گردشگری، سطح تراکم ترافیک در ارتباط با گردشگری، ظرفیت تحمل محیط‌زیست، مدیران گردشگری دارای آموزش زیست‌محیطی، تخریب تدریجی یا سریع منابع گردشگری، بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به‌سبب حضور گردشگران
کالبدی	وجود طرح منطقه‌بندی برای کاربرد گردشگری، تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری، نرخ اشغال مؤسسات اقامتی، مدیریت زمین، بازسازی آثار گردشگری، گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری، تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، تبدیل شهر کرمان به مادرشهری با بیش از یک‌میلیون نفر.

منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

جدول ۲: تحلیل اولیهٔ داده‌های ماتریس اثرات متقابل

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
مقدار	۵۰	۲	۵۰	۵۷	۱۸۲۶	۵۶۷	۲۴۵۰	٪۹۸

منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

تحلیل میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

براساس ماتریس اثرات مستقیم، جمع سطرهای ماتریس نشان‌دهندهٔ میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها نشان‌دهندهٔ میزان اثرپذیری یک عامل از سایر عوامل است. در جدول ۳، میزان اثرگذاری و اثرپذیری عوامل نشان داده شده است.

چنان‌که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، شاخص رقابت‌پذیری بیشترین تأثیر را بر سایر عوامل داشته

www.SID.ir

است. در کنار این عامل، چهار عامل: حذف موانع سفر، گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانهٔ دوم و مشارکت و هم‌بستگی به‌ترتیب در رتبه‌های دوم تا پنجم قرار گرفته‌اند. بر این اساس، مشخص می‌شود که رقابت‌پذیری در بازار گردشگری یکی از اصول کلیدی برای دست‌یابی به گردشگری پایدار شهری است. حذف موانع سفر نیز از عواملی است که، حتی درصورت وجود منابع و تقاضا برای گردشگری، بدون آن عملاً گردشگری پایدار محقق نخواهد شد. تخریب محیط‌زیست و ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم به ازبین رفتن منابع طبیعی گردشگری منجر خواهد شد و به مرور طبیعت بکر و دست‌نخورده را تغییر خواهد داد. هم‌بستگی و مشارکت بین مردم و گردشگران از اصول اساسی در رونق گردشگری به‌شمار می‌رود. جوامع یک‌پارچه و دارای هم‌بستگی زیاد همواره سرزنده‌ترند و امنیت بیشتری دارند. بر این اساس، امنیت گردشگری شهر کرمان تحت‌تأثیر این عامل تقویت می‌شود و از عوامل کلیدی گردشگری شهری پایدار به‌شمار می‌رود.

در میان پنجاه عامل ذکرشده، پنج عامل مصرف انرژی مربوط به گردشگری، آسیب به سنت‌ها و ارزش‌های فرهنگی، افزایش قیمت سوخت، تغییر اقلیم و افزایش اعمال غیرقانونی کمترین میزان تأثیرگذاری را داشته‌اند. براساس نتایج نرم‌افزار دربارهٔ میزان اثرپذیری عوامل از یکدیگر، عامل مشارکت و هم‌بستگی بیشترین تأثیرپذیری را از سایر عوامل داشته است. عوامل افزایش میزان سرمایه‌گذاریِ بخش خصوصی، تقویت اقتصاد محلی، تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، مدیریت زمین، اثر افزایش درآمد حاصل از گردشگری در کنار عامل مشارکت و هم‌بستگی از تأثیرپذیرترین عوامل در بین پنجاه عامل شناسایی شده‌اند.

جدول ۳: میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

ردیف	عوامل (شاخص‌ها)	اثر گذاری	عوامل (شاخص‌ها)	اثر پذیری
۱	رقابت‌پذیری	۱۴۲	مشارکت و هم‌بستگی	۱۱۹
۲	حذف موانع سفر	۱۳۶	افزایش میزان سرمایه‌گذاری توسط بخش خصوصی	۱۱۶
۳	گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری	۱۲۴	تقویت اقتصاد محلی	۱۱۵
۴	تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانهٔ دوم	۱۲۴	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	۱۱۵
۵	مشارکت و هم‌بستگی	۱۲۳	مدیریت زمین	۱۱۴
۶	تبدیل شهر کرمان به مادرشهری با بیش از یک میلیون نفر	۱۲۰	اثر افزایش درآمد حاصل از گردشگری	۱۱۳
۷	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر	۱۱۶	نرخ رشد اقتصادی	۱۱۲
۸	تنوع فرصت‌های شغلی	۱۱۴	گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری	۱۱۲
۹	اشتغال افراد بومی و غیربومی در مشاغل کلیدی بخش گردشگری	۱۱۴	سطح تراکم ترافیک در ارتباط با گردشگری	۱۱۲

www.SID.ir

ردیف	عوامل (شاخص‌ها)	اثر گذاری	عوامل (شاخص‌ها)	اثر پذیری
۱۰	فشار تقاضا بر زیرساخت‌ها	۱۱۲	رقابت‌پذیری	۱۱۲
۱۱	ظرفیت تحمل محیط‌زیست	۱۱۲	بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به‌سبب حضور گردشـگران	۱۱۲
۱۲	افزایش نرخ رشد سود گردشگری	۱۱۲	افزایش فناوری به‌خصوص در صنعت حمل‌ونقل	۱۱۲
۱۳	میزان مهاجرت مرتبط با صنعت گردشگری	۱۱۱	کاهش فقر	۱۱۲
۱۴	کیفیت منابع در ایجاد انگیزه در گردشگران برای سفرهای دوباره	۱۱۱	فشار تقاضا بر زیرساخت‌ها	۱۱۱
۱۵	طرح جامع گردشگری	۱۱۰	طرح جامع گردشگری	۱۱۱
۱۶	بهبود وضعیت اقتصادی مردم محلی	۱۱۰	در معرض خطر قرار دادن اکوسیستم حوزهٔ مقصد	۱۱۱
۱۷	افزایش میزان سرمایه‌گذاری توسط بخش خصوصی	۱۱۰	تولید گازهای گل‌خانه‌ای	۱۱۱
۱۸	مدیران گردشگری دارای آموزش زیست‌محیطی	۱۰۹	تنوع فرصت‌های شغلی	۱۱۱
۱۹	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری	۱۰۹	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری	۱۱۱
۲۰	نرخ اشغال مؤسسات اقامتی	۱۰۸	تعداد سازمان‌های غیردولتی فعال در گردشگری	۱۱۱
۲۱	تعداد بنگاه‌های محلی مربوط به گردشگری	۱۰۸	بومی‌سازی	۱۱۱
۲۲	تخریب تدریجی یا سریع منابع گردشگری	۱۰۸	میزان مهاجرت مرتبط با صنعت گردشگری	۱۱۰
۲۳	تأثیر گردشگری بر رونق صنایع‌دستی منطقه	۱۰۸	بازسازی آثار گردشگری	۱۱۰
۲۴	افزایش فرهنگ گردشگرپذیری	۱۰۸	تعداد بنگاه‌های محلی مربوط به گردشگری	۱۱۰
۲۵	افزایش فناوری به‌خصوص در صنعت حمل‌ونقل	۱۰۸	تخریب تدریجی یا سریع منابع گردشگری	۱۱۰
۲۶	اثر افزایش درآمد حاصل از گردشگری	۱۰۸	نرخ اشغال مؤسسات اقامتی	۱۰۹
۲۷	نرخ رشد اقتصادی	۱۰۷	مدیران گردشگری دارای آموزش زیست‌محیطی	۱۰۹
۲۸	بازسازی آثار گردشگری	۱۰۷	کیفیت منابع در ایجاد انگیزه در گردشگران برای سفرهای دوباره	۱۰۹
۲۹	مدیریت زمین	۱۰۶	امنیت و رفاه اجتماعی	۱۰۹
۳۰	بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به‌سبب حضور گردشـگران	۱۰۶	افزایش فرهنگ گردشگرپذیری	۱۰۹
۳۱	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی	۱۰۶	ظرفیت تحمل محیط‌زیست	۱۰۸
۳۲	وجود طرح منطقه‌بندی برای کاربرد گردشگری	۱۰۵	مصرف انرژی در ارتباط با گردشگری	۱۰۷
۳۳	کاهش فقر	۱۰۵	حذف موانع سفر	۱۰۷

www.SID.ir

ردیف	عوامل (شاخص‌ها)	اثر گذاری	عوامل (شاخص‌ها)	اثر پذیری
۳۴	توزیع درآمد	۱۰۵	توزیع درآمد	۱۰۷
۳۵	تقویت اقتصاد محلی	۱۰۵	آگاهی جامعهٔ محلی و گردشگران	۱۰۷
۳۶	سطح تراکم ترافیک در ارتباط با گردشگری	۱۰۴	تبدیل شهر کرمان به مادرشهری با بیش از یک‌میلیون نفر	۱۰۶
۳۷	بومی‌سازی	۱۰۴	تبدیل اقتصاد خدمت محور به تجربه ای	۱۰۶
۳۸	امنیت و رفاه اجتماعی	۱۰۴	تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانهٔ دوم	۱۰۵
۳۹	آگاهی جامعهٔ محلی و گردشگران	۱۰۳	افزایش نرخ رشد سود گردشگری	۱۰۵
۴۰	تبدیل اقتصاد خدمت‌محور به تجربه‌ای	۱۰۲	اشتغال افراد بومی و غیربومی در مشاغل کلیدی گردشگری	۱۰۵
۴۱	تولید گازهای گل‌خانه‌ای	۱۰۱	وجود طرح منطقه‌بندی برای کاربرد گردشگری	۱۰۴
۴۲	در معرض خطر قراردادن اکوسیستم حوزهٔ مقصد	۱۰۰	تأثیر گردشگری بر رونق صنایع‌دستی منطقه	۱۰۳
۴۳	افزایش هزینهٔ حمل‌ونقل	۱۰۰	بهبود وضعیت اقتصادی مردم محلی	۱۰۳
۴۴	تعداد سازمان‌های غیردولتی فعال در گردشگری	۹۸	آسیب به ارزش‌های فرهنگی	۱۰۱
۴۵	الگوبرداری ساکنان محلی از رفتار گردشگران	۹۷	تغییر اقلیم	۱۰۰
۴۶	مصرف انرژی در ارتباط با گردشگری	۹۶	الگوبرداری ساکنان محلی از رفتار گردشگران	۱۰۰
۴۷	آسیب به ارزش‌های فرهنگی	۹۵	افزایش هزینهٔ حمل‌ونقل	۹۹
۴۸	افزایش قیمت سوخت	۹۵	افزایش اعمال غیرقانونی	۹۹
۴۹	تغییر اقلیم	۹۳	ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی	۹۹
۵۰	افزایش اعمال غیرقانونی	۹۱	افزایش قیمت سوخت	۹۱
	کل	۵۴۱۰	کل	۵۴۱۰

منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

تحلیل پایداری/ ناپایداری سیستم براساس پلان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم

پراکنش متغیرها روی پلان اثرگذاری ـ اثرپذیری نشان‌دهندهٔ ویژگی کلی سیستم است و براساس شکل پراکندگی متغیرها روی پلان مشخص می‌شود که سیستم پایدار است یا ناپایدار. سیستم‌های ناپایدار، با متغیرهایی که هم اثرگذارند و هم اثرپذیر، تحولات شدیدی در آینده خواهند داشت و وضعیت کنونی آن‌ها پایدار نخواهد ماند. در این حالت، پراکنش متغیرها لوزی‌شکل و از جنوب غربی به شمال شرقی نمودار خواهد بود. اما چنانچه سیستم دارای تعداد زیادی عوامل اثرگذار و در سمت مقابل تعداد زیادی عوامل اثرپذیر باشد و پراکنش متغیرها به شکل L از سمت چپ نمودار ظاهر شود، سیستم پایدار است و شرایط کنونی سیستم در آینده تغییر چندانی نخواهد کرد. مطابق نتایج خروجی میک‌مک، براساس نظر خبرگان، وضعیت گردشگری پایدار در شهر کرمان تا حدودی ناپایدار است و شرایط کنونی حاکم بر سیستم گردشگری پایدار در آیندهٔ نزدیک به‌شدت تغییر خواهد کرد.

www.SID.ir

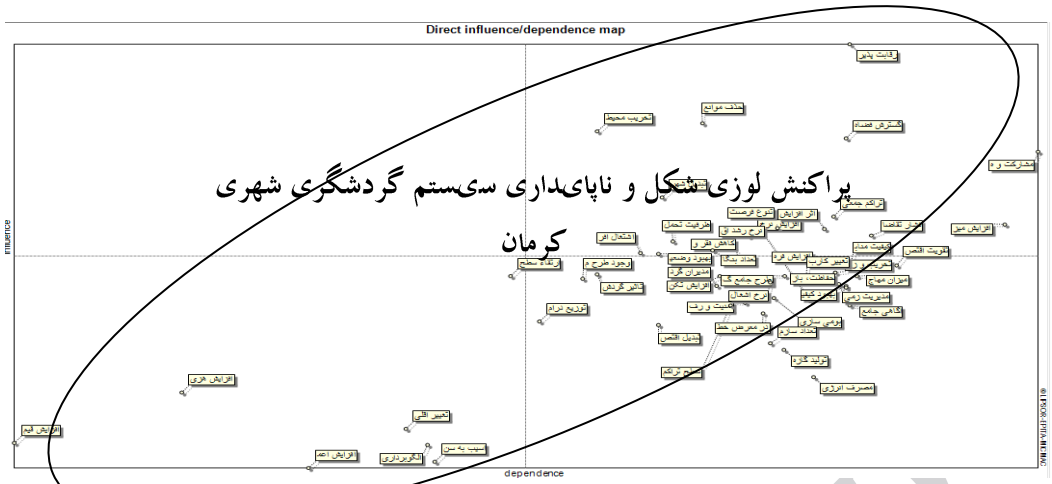

شکل ۳: نمودار وضعیت پایداری/ ناپایداری سیستم. منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

وضعیت متغیرها روی نواحی پلان اثرگذاری و اثرپذیری

۱. متغیرهای ناحیهٔ یک (دووجهی یا راهبردی)

متغیرها براساس موقعیت قرارگیری به چهار نوع تقسیم می‌شوند که هرکدام در یکی از نواحی چهارگانهٔ پلان اثرگذاری ـ اثرپذیری قرار می‌گیرند. متغیرهای دووجهی دارای دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادند و هر تغییری بر روی این متغیرها در سایر متغیرها نیز واکنش و تغییری ایجاد خواهد کرد. متغیرهای جدول ۴ در ناحیهٔ متغیرهای راهبردی قرار گرفته‌اند:

جدول ۴: نحوهٔ توزیع متغیرهای دووجهی براساس طبقه‌بندی آن‌ها

طبقه‌بندی	متغیر
اجتماعی‌فرهنگی	مشارکت و هم‌بستگی، فشار تقاضا بر زیرساخت‌ها
اقتصادی	رقابت‌پذیری، حذف موانع سفر، افزایش نرخ رشد سود گردشگری، تنوع فرصت‌های شغلی، اثر افزایش درآمد حاصل از گردشگری، افزایش میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، نرخ رشد اقتصادی
زیست‌محیطی	تخریب محیط در اثر ساخت‌وساز بیش از حد خانهٔ دوم، ظرفیت تحمل محیط‌زیست
کالبدی	گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری، تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر، تبدیل شهر کرمان به مادرشهری با بیش از یک‌میلیون نفر

مأخذ: تحلیل‌های نویسندگان (۱۳۹۶)

۲. متغیرهای ناحیهٔ دو (تأثیرگذار)

متغیرهای ناحیهٔ دو بیش از اینکه از سیستم تأثیر بپذیرند بر آن تأثیر می‌گذارند. براساس خروجی نرم‌افزار میک‌مک، هیچ‌کدام از متغیرها در این ناحیه قرار نگرفته‌اند.

www.SID.ir

۳. متغیرهای ناحیهٔ سه (مستقل)

متغیرهای این ناحیه به‌طور میانگین اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند. به این معنا که نه زیاد از سیستم تأثیر می‌پذیرند و نه زیاد بر آن تأثیر می‌گذارند. در این ناحیه عوامل جدول ۵ قرار گرفته است:

جدول ۵: نحوهٔ توزیع متغیرهای مستقل براساس طبقه‌بندی آن‌ها

طبقه‌بندی	متغیرها
اجتماعی‌فرهنگی	الگوبرداری ساکنان محلی از رفتار گردشگران، افزایش اعمال غیرقانونی آسیب به ارزش‌های فرهنگی
اقتصادی	افزایش قیمت سوخت، افزایش هزینهٔ حمل‌ونقل
زیست‌محیطی	تغییر اقلیم، ارتقای سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی

مأخذ:تحلیل‌های نویسندگان (۱۳۹۶)

۴. متغیرهای ناحیهٔ چهار (تأثیرپذیر)

متغیرهای این ناحیه تأثیرگذاری کمی بر سیستم دارند و خود تابع تغییرات در سایر متغیرها هستند. چنان‌که در شکل ۴ مشاهده می‌شود، متغیرهای جدول ۶ در این ناحیه قرار گرفته‌اند:

جدول ۶: نحوهٔ توزیع متغیرهای تأثیرپذیر براساس طبقه‌بندی آن‌ها

طبقه‌بندی	متغیر
اجتماعی‌فرهنگی	آگاهی جامعهٔ محلی و گردشگران، بومی‌سازی، افزایش فرهنگ گردشگرپذیری، امنیت و رفاه اجتماعی، کیفیت منابع برای ایجاد انگیزه در گردشگران برای سفرهای دوباره، افزایش فناوری به‌خصوص در صنعت حمل‌ونقل، طرح جامع گردشگری، میزان مهاجرت مرتبط با صنعت گردشگری، تعداد سازمان‌های غیردولتی فعال در گردشگری
اقتصادی	تأثیر گردشگری بر رونق صنایع‌دستی منطقه، توزیع درآمد، اشتغال افراد بومی و غیربومی در مشاغل سودآور بخش گردشگری، تبدیل اقتصاد خدمت‌محور به تجربه‌ای، بهبود وضعیت اقتصادی مردم محلی، کاهش فقر، تعداد بنگاه‌های محلی مربوط به گردشگری، تقویت اقتصاد محلی
زیست‌محیطی	در معرض خطر قرار دادن اکوسیستم حوزهٔ مقصد، تولید گازهای گل‌خانه‌ای، مصرف انرژی در ارتباط با گردشگری، سطح تراکم ترافیک در ارتباط با گردشگری، مدیران گردشگری دارای آموزش زیست‌محیطی، تخریب تدریجی یا سریع منابع گردشگری، بهبود کیفیت محیط‌زیست شهری به‌سبب حضور گردشگران
کالبدی	تغییر کاربری اراضی بر اثر فعالیت‌های گردشگری، نرخ اشتغال مؤسسات اقامتی، مدیریت زمین، بازسازی آثار گردشگری، گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ مرتبط با گردشگری، وجود طرح منطقه‌بندی برای کاربرد گردشگری

مأخذ:تحلیل‌های نویسندگان (۱۳۹۶)

Archive of SID

www.SID.ir

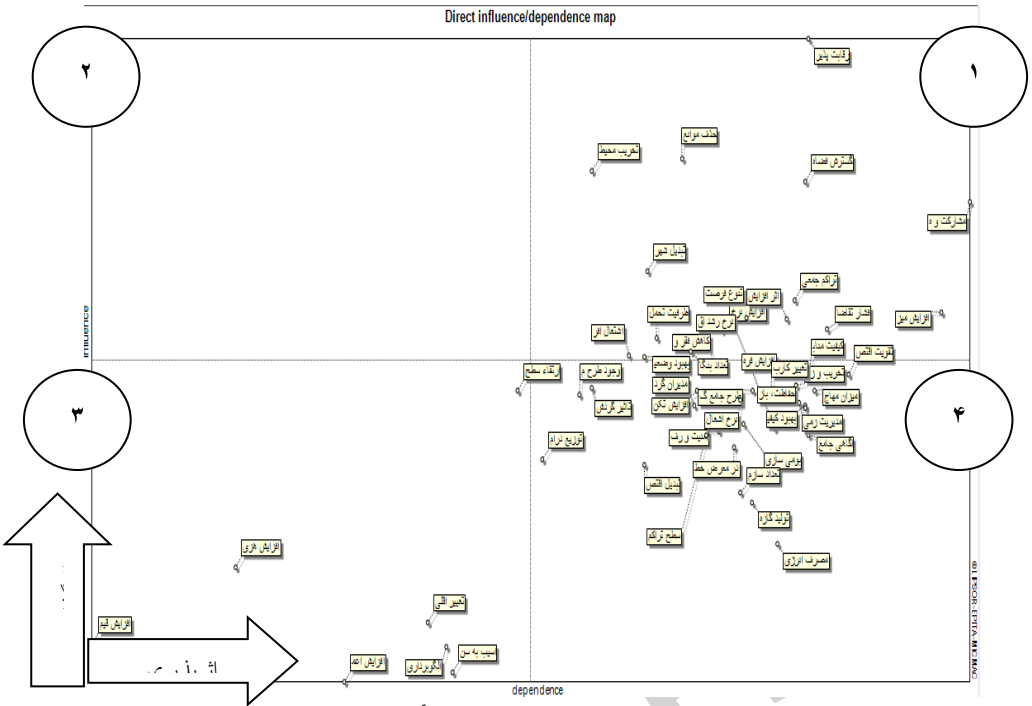

شکل ۴: نمودارپلان اثرگذاری ـ اثرپذیری مستقیم عوامل. مأخذ:تحلیل‌های نویسندگان (۱۳۹۶)

تحلیل گراف اثرگذاری

گراف اثرگذاری نشان‌دهندهٔ روابط متغیرها و چگونگی اثرگذاری آن‌ها بر همدیگر است. این گراف در قالب خطوط قرمز و آبی نشان داده می‌شود که انتهای هر خط با یک پیکان نشان داده شده و بیانگر جهت اثرگذاری متغیر است. خطوط قرمز نشان‌دهندهٔ اثرگذاری شدید عوامل بر همدیگر است و خطوط آبی، با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد. (نمودار ۲).

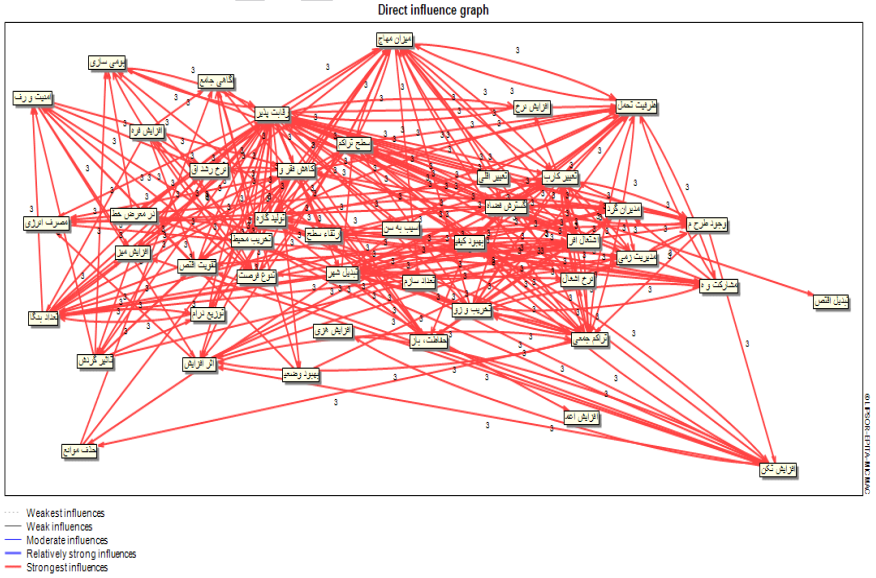

شکل۵: گراف چرخهٔ اثرگذاری. منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

www.SID.ir

وضعیت روابط درگراف‌اثرگذاری بیانگر این‌است‌که متغیرهای رقابت‌پذیری، حذف موانع سفر و مشارکت و هم‌بستگی منشأ شدیدترین اثرها بوده و نقش خود را در سیستم افزایش داده‌اند. مشارکت و هم‌بستگی و افزایش میزان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به‌شدت تحت‌تأثیر سایر متغیرهای سیستم قرار دارند.

سهم اثرگذاری و اثرپذیری غیرمستقیم به‌صورت مقایسه‌ای

باتوجه‌به اینکه برای محاسبات اثرهای غیرمستقیم نرم‌افزار ماتریس را چندبار به توان می‌رساند، جمع اثرگذاری و اثرپذیری‌های غیرمستقیم اعداد چندرقمی درمی‌آید و مقایسهٔ آن با اثرهای مستقیم دشوار می‌شود. برای رفع این مشکل نرم‌افزار، جدول سهم عوامل براساس اثرهای مستقیم و غیرمستقیم را در مقیاس ۱۰هزار ارائه می‌دهد. بر این اساس، مجموع اثرگذاری و اثرپذیری‌ها ۱۰هزار محاسبه شده و سهم هرکدام از عوامل از این عدد نشان‌دهندهٔ سهم آن از کل سیستم است. در جدول ۵، سهم عوامل از کل اثرگذاری و اثرپذیری براساس اثرهای مستقیم و غیرمستقیم نشان داده شده است. چنان‌که مشاهده می‌شود، ده عامل در ستون اثرگذاری بیشترین سهم را در اثرگذاری مستقیم داشته‌اند. در اثرگذاری غیرمستقیم نیز همین عوامل بیشترین سهم را داشته‌اند. فقط عامل افزایش نرخ سرمایه‌گذاری در اثرگذاری غیرمستقیم به ده متغیر اول انتقال یافته است، درحالی‌که براساس اثرهای مستقیم عامل فشار تقاضاها جای این عامل را در سهم از اثرگذاری گرفته است.

بررسی سهم اثرپذیری ده عامل با بیشترین سهم نیز در جدول ۴ مشاهده می‌شود. بر این اساس، مشارکت و هم‌بستگی و افزایش میزان تقاضا بیشترین سهم را در اثرپذیری مستقیم وغیر مستقیم داشته‌اند.

جدول ۷: فهرست ده عامل برتر با بیشترین سهم در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم

رتبه	عامل	اثر مستقیم	عامل	اثرپذیری مستقیم	عامل	اثر غیرمستقیم	عامل	اثرپذیری غیرمستقیم
۱	رقابت پذیری	۲۶۲	مشارکت و ه	۲۱۹	رقابت پذیر	۲۶۱	مشارکت و ه	۲۱۹
۲	حذف موانع	۲۵۱	افزایش میز	۲۱۴	حذف موانع	۲۵۰	افزایش میز	۲۱۴
۳	تخریب محیط	۲۲۹	تقویت اقتص	۲۱۲	تخریب محیط	۲۲۸	تقویت اقتص	۲۱۲
۴	گسترش فضاه	۲۲۹	تراکم جمعی	۲۱۲	گسترش فضاه	۲۲۷	تراکم جمعی	۲۱۲
۵	مشارکت و ه	۲۲۷	مدیریت زمی	۲۱۰	مشارکت و ه	۲۲۶	مدیریت زمی	۲۱۰
۶	تبدیل شهر	۲۲۱	اثر افزایش	۲۰۸	تبدیل شهر	۲۲۱	اثر افزایش	۲۰۸
۷	تراکم جمعی	۲۱۴	افزایش تکن	۲۰۷	تراکم جمعی	۲۱۴	رقابت پذیر	۲۰۷
۸	اشتغال افر	۲۱۰	رقابت پذیر	۲۰۷	اشتغال افر	۲۱۱	سطح تراکم	۲۰۶
۹	تنوع فرصت	۲۱۰	نرخ رشد اق	۲۰۷	تنوع فرصت	۲۱۰	بهبود کیفیِ	۲۰۶
۱۰	فشار تقاضا	۲۰۷	سطح تراکم	۲۰۷	فشار تقاضا	۲۰۷	نرخ رشد اق	۲۰۶

منبع: نویسندگان (۱۳۹۶)

www.SID.ir

جدول ۸: جابجایی متغیرها در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم وغیرمستقیم

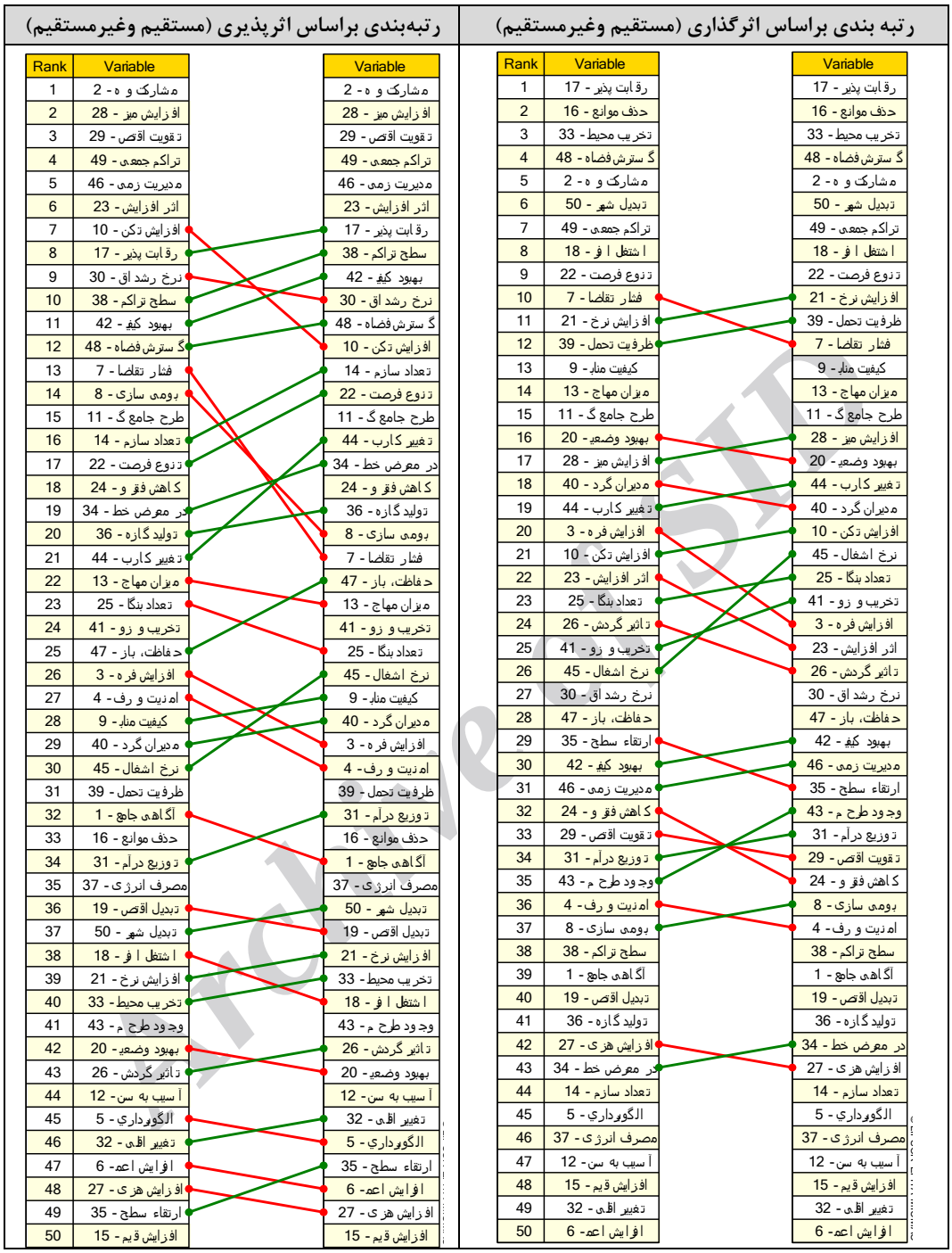

بحث و بررسی

برنامه‌ریزی برای توسعهٔ گردشگری پایدار وابسته به عوامل و شرایط گوناگونی است که به شرط به‌کارگیری نظام‌مند و ساختاری آن‌ها می‌توان به این مهم دست یافت. در این پژوهش سعی شده

www.SID.ir

درخصوص تمامی عوامل مؤثر در برنامه‌ریزی گردشگری پایدار از کارشناسان مرتبط در این زمینه به‌روش دلفی نظرسنجی شود و در نرم‌افزار ساختاری میک‌مک ارتباط این عوامل با هم سنجیده شود و عوامل برتر، درحکم عوامل کلیدی و پیش‌ران، استخراج شوند. این عوامل کلیدی (جدول ۷)، عواملی هستند که باید به‌صورت یک‌پارچه در برنامه‌ریزی‌های توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان از طرف ارگان‌های مربوط درنظر گرفته شوند تا ضمن حفاظت از وضعیت موجود توسعهٔ گردشگری پایدار برای زمان حال و آینده به‌صورت اصولی محقق شود.

جدول ۹: عوامل کلیدی در توسعهٔ آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان

ردیف	متغیرهای کلیدی
۱	رقابت‌پذیری
۲	حذف موانع سفر
۳	تخریب محیط‌زیست
۴	گسترش فضاهای ساخته‌شدهٔ گردشگری
۵	مشارکت و هم‌بستگی
۶	تبدیل شهر کرمان به مادرشهری با بیش از یک‌میلیون نفر
۷	تراکم جمعیت در مناطق گردشگرپذیر
۸	اشتغال افراد بومی و غیربومی در بخش گردشگری
۹	تنوع فرصت‌های شغلی
۱۰	فشار تقاضا بر خدمات و زیرساخت‌ها

نتیجه‌گیری

امروزه صنعت گردشگری، باتوجه‌به اثرگذاری فراوان در ابعاد اقتصادی، اجتماعی‌فرهنگی، زیست‌محیطی و کالبدی بر جوامع، یکی از مهم‌ترین عوامل توسعهٔ همه‌جانبه در سطح جهان شناخته شده و می‌تواند نقش مهمی برای توسعهٔ پایدار داشته باشد. پایداری توسعهٔ گردشگری نیازمند به‌کارگیری عوامل و پیش‌ران‌های قابل‌اندازه‌گیری در هریک از ابعاد توسعهٔ پایدار است.

مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر، تعیین و شناسایی پیش‌ران‌های تأثیرگذار بر آیندهٔ توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان و ارائهٔ دسته‌بندی جامع از آن‌ها و سپس تعیین اهمیت و اولویت هریک از عوامل شناسایی‌شده بود. برای دست‌یابی به این هدف، در ابتدا پس از مرور جامعی بر ادبیات تحقیق، پنجاه عامل مرتبط با پایداری گردشگری در قالب چهار دسته (اجتماعی‌فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی)، با استفاده از روش دلفی و نظر خبرگان، شناسایی و با تحلیل ساختاری سنجیده شد. در ابتدا چهار دسته از عوامل (دووجهی، تأثیرگذار، مستقل، تأثیرپذیر) شناسایی شدند و درنهایت، با ارزیابی پنجاه عامل یادشده (در نتیجهٔ تحلیل‌های ماتریس پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) با روش‌های مستقیم و غیرمستقیم، ده عامل کلیدی دارای بیشترین تأثیر مثبت و منفی بر وضعیت

www.SID.ir

آیندهٔ توسعهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان شناخته شد.

مقایسه بین پژوهش‌های گذشته و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که، از بین پژوهش‌های صورت‌گرفته دربارهٔ موضوع گردشگری، نتایج پژوهش قدمی (۱۳۸۶) بیشتر بر وضعیت موجود گردشگری تأکید و کمتر به مقولهٔ آینده‌محوری مبتنی بر رشد صنعت گردشگری در آینده توجه داشته و هم‌راستا با پژوهش حاضر نیست. همچنین در پژوهش‌های انجام‌شدهٔ مبتنی بر روش آینده‌پژوهی، پژوهش حاضر هم‌راستا با نتایج پژوهش ایان یاومن (۲۰۱۲) و اسکات و همکاران (۲۰۱۲) است. بنابر نظر اسکات و همکارانش، رقابت‌پذیری می‌تواند باعث تأثیرات مهمی بر اقتصاد ملی و منطقه‌ای شود. در پژوهش حاضر نیز، چنان‌که نتایج نشان داد، رقابت‌پذیری مهم‌ترین و مؤثرترین پیش‌ران در تبیین چشم‌انداز آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان شناخته شد. با فراهم آوردن عرصه‌های رقابت گردشگری می‌توان به اقتصاد شهر کرمان، در میان شهرهای دیگر به‌خصوص شهر یزد، رونق بخشید و جایگاه آن را در سطح ملی ازلحاظ جذب گردشگر ارتقا داد. کلانتری و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود، از بین عوامل مؤثر در توسعهٔ صنعت گردشگری، به تأثیر عامل توسعهٔ زیرساخت‌های گردشگری اشاره می‌کنند، اما متغیرها را مستقل از هم فرض کرده و ارتباط بین متغیرها را در مدل‌های ارائه‌شده درنظر نگرفته‌اند. اما در این تحقیق سعی بر آن است که به این شکاف تحقیقاتی پرداخته شود. در پژوهش حاضر، توسعهٔ زیرساخت‌های گردشگری پیش‌ران مهم برای آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان شناخته شده است. گسترش زیرساخت‌های زیربنایی و روبنایی باعث توسعهٔ گردشگری شهر کرمان در آینده خواهد شد و بر روی عامل حذف موانع سفر تأثیرگذار خواهد بود و از نارضایتی گردشگران در آینده خواهد کاست. فرجی و همکاران (۱۳۹۶) عوامل زیست‌محیطی را عاملی بازدارنده در آیندهٔ گردشگری پایدار مطرح می‌کنند. همان‌گونه که عامل ساخت‌وساز بیش از حد خانه‌های دوم یکی از پیش‌ران‌های منفی بعد زیست‌محیطی در آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان است و به‌علت تخریب محیط طبیعی و اراضی کشاورزی حاشیهٔ شهر کرمان و تبدیل این مناطق به خانه‌های دوم در آینده باعث ناپایداری بیشتر گردشگری شهر کرمان می‌شود و این امر توجه مسئولان و متخصصان حوزهٔ گردشگری را می‌طلبد.

در جمع‌بندی پژوهش می‌توان گفت که موفقیت در دست‌یابی به اهداف همه‌جانبهٔ آیندهٔ گردشگری پایدار شهر کرمان وابسته به تعامل مؤثر بین عوامل کلیدی است. از مهم‌ترین نتایج تحقیق آن است که با استفاده از عوامل شناسایی‌شده و با درنظر گرفتن میزان اولویت و اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر می‌توان وضعیت پایداری آیندهٔ توسعهٔ گردشگری شهر کرمان را سنجید و راهکارهای حفظ وضعیت مطلوب و یا تبدیل وضعیت نامطلوب به مطلوب را در ابعاد مختلف تدوین و اجرا کرد. توجه کافی از سوی برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان به عوامل تأثیرگذار بر تبیین چشم‌انداز آیندهٔ گردشگری پایدار، اولویت‌بندی و مدنظر قرار دادن روابط با یکدیگر بسترهای لازم را برای تحقق و توسعه و تکامل مطلوب و الگومدار مقاصد گردشگری ایجاد خواهد کرد، به‌گونه‌ای که تعادل و پایداری طولانی‌مدت را در همهٔ ابعاد و سطوح تضمین کند.

Archive of SID

www.SID.ir

منابع

پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۸۶). *گردشگری (ماهیت و مفاهیم)*، تهران: سمت

تقوایی، مسعود، حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی توسعهٔ صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی». *مجلهٔ برنامه‌ریزی و توسعهٔ گردشگری*، سال ششم، شمارهٔ ۲۳، صص۸-۳۰.

حیدری‌چیانه، رحیم، رضا طبع ازگمی، سیده خدیجه، سلطانی، ناصر، معتمدی مهر، اکبر (۱۳۹۲). «تحلیلی بر سیاست‌گذاری گردشگری در ایران». *مجلهٔ برنامه‌ریزی و توسعهٔ گردشگری*، دورهٔ ۱، شمارهٔ ۱، صص ۱۱-۳۳

ختایی، محمود، فرزین، محمدرضا و موسوی، علی (۱۳۸۷). «اندازه‌گیری کارایی هتل‌های شهر تهران با استفاده از روش تحلیلی پوششی داده‌ها». *فصل‌نامهٔ پژوهش‌های اقتصادی*، دورهٔ ۳، شمارهٔ ۱، صص ۱-۲۴

خیرگو، منصور، شکری، زینب (۱۳۹۰). «توسعهٔ فرایند سیاست‌گذاری با استفاده از راهبرد آینده‌نگاری». *فصل‌نامهٔ علمی- پژوهشی مدیریت نظامی*، دورهٔ ۱۱، شمارهٔ ۴۲، صص ۷۱-۱۰۲

ربانی، طاها (۱۳۹۱). *مجموعه‌مقالات نخستین همایش ملی آینده‌پژوهی*، تهران. بهمن ۱۳۹۱.

رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمد (۱۳۸۸). *شناخت گردشگری*، اصفهان: نشر چهارباغ

زالی، نادر (۱۳۸۸). «آینده‌نگاری توسعهٔ منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی سناریوی مبنا (نمونهٔ موردی: استان آذربایجان شرقی)». رسالهٔ دکتری، رشتهٔ جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

طیبی، سید کمیل، بابکی، روح‌الله، جباری، امیر (۱۳۸۶). «بررسی رابطهٔ توسعهٔ گردشگری و رشد اقتصادی ایران». *پژوهش‌نامهٔ علوم انسانی و اجتماعی*، شمارهٔ ۲۶، صص ۸۳-۱۱۰.

عطریان، فروغ، عظیمی، نورالدین، زالی، نادر (۱۳۹۴) «آینده‌نگاری راهبردی و سیاست‌گذاری توسعهٔ گردشگری منطقه‌ای با رویکرد سناریونویسی (نمونهٔ موردی: استان همدان)». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد گروه شهرسازی، دانشکدهٔ هنر و معماری، دانشگاه گیلان.

فرجی، امین، نعمت‌پور، محمد، امید عشریه (۱۳۹۶). «تحلیل سیستمی اثرات مثبت و منفی توسعهٔ گردشگری ایران با رویکرد آینده‌پژوهی». *دوفصل‌نامهٔ مطالعات اجتماعی گردشگری*، سال پنجم، شمارهٔ نهم، صص ۱۵۱-۱۸۹.

قدمی، مصطفی (۱۳۸۶). «مدل‌سازی توسعهٔ شهری و گردشگری در چارچوب پایداری نمونهٔ مورد مطالعه: شهر کلاردشت». پایان‌نامهٔ دکترا، دانشگاه تهران.

قلم‌بر، محمدامین (۱۳۹۰). «آینده‌نگاری توسعهٔ محصول با رویکرد برنامه‌ریزی بر مبنای سناریو (مطالعهٔ موردی: صنعت نفت)». رسالهٔ دکتری، استاد راهنما: سید محمود حسینی، دانشکدهٔ مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید بهشتی.

کلانتری، محسن، ملک، مرضیه (۱۳۹۳). «تحلیل فضایی و سطح‌بندی جاذبه‌های گردشگری و زیرساخت ارتباطی و شبکهٔ راه در مناطق کویری ایران (مطالعهٔ موردی: شهرستان خور و بیابانک)». *مجلهٔ مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*. سال ۵، شمارهٔ ۱۷، صص ۱۷- ۵۳.

محمودی، مهدی، عباسی، عطا (۱۳۸۴). *آینده‌پژوهی و نقش آن در سیاست گذاری علم و فناوری*، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.

مرادی مسیحی، واراز، قاسمی، علی (۱۳۹۳). «نقش گردشگری در توسعهٔ اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بهشهر». *فصل‌نامهٔ اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، سال سوم، شمارهٔ ۲، صص ۱۰۵ - ۱۲۴.

Archive of SID

www.SID.ir